

УДК 341.6

Черепій Петро Миколайович,
 голова Івано-Франківського окружного
 адміністративного суду,
 доктор права, заслужений юрист України,
 старший викладач кафедри
 кримінального права і процесу
 Івано-Франківського університету права
 імені Короля Данила Галицького

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ КОНЦЕПЦІЇ ПОЯСНЕННЯ І ВИПРАВДАННЯ ПОКАРАННЯ

У статті здійснюється класифікація основних понять категорії «покарання» та можливість його пояснення та виправдання у системі кримінального судочинства. Аналізуються основні філософсько-правові концепції категорії «покарання», починаючи від ідей Сенеки і закінчуючи теоретичними вченнями правників та філософів початку ХХ ст. Піддаються аналізу основоположні теоретичні засади нормативно-правових актів, які трактують поняття «покарання».

Ключові слова: кримінальне судочинство, покарання, злочин, філософсько-правове вчення, система судочинства.

Постановка проблеми. Проблема пояснення і виправдання покарання настільки стара, що виникає необхідність шукати нове вирішення. Згідно статті 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. Судова влада діє у царині соціальних і між особистісних конфліктів, має самостійний незалежний характер, а тому має відповідати високим моральним стандартам, виправдовувати сподівання суспільства [2]. Відповідно до цього, наукова актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу та класифікації основних філософсько-правових підходів до процесу пояснення та виправдання покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження системи судочинства, основоположних, теоретичних засад її функціонування достатньо активно розробляється вітчизняними та зарубіжними науковцями, але, разом з тим, залишається цілий ряд нерозв'язаних питань. До таких питань належить питання пояснення та виправдання покарання, яка окрім філософсько-прикладного змісту, має вагомое практичне значення у системі судочинства.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення основних понять пояснення та виправдання покарання, а такою характеристика філософсько-правових концепцій, що піддають аналізу цю проблему.

Виклад основного матеріалу дослідження. Еволюцію інституту покарання – від принципу таліону, як його предтечі, і до сучасних систем, у історичному контексті пов'язують саме з руйнуванням старої системи цінностей. Масовість і різноманітність правопорушень зумовлюють пошук нових, ефективніших і адекватніших злочину санкцій. Коли покарання перестає виконувати не тільки функцію захисту суспільства, але й відновлення справедливості і соціальної рівноваги, воно призводить до негативних

наслідків: чим більше громадян ознайомлюється з реаліями і практикою виконання покарань, тим більш зрозумілою і звичною для них стає його природа. Будь-яке покарання розраховане на позитивний соціальний результат у майбутньому, проте кара, легальне насильство (обмеження, заборона, обов'язок) виступають його іманентними ознаками [1].

Загалом, можна чітко виокремити чотири основних поняття покарання. В усякому разі є численні можливості ці чотири основні поняття варіювати і комбінувати.

Цими основними поняттями, які за звичаєм називаються кримінальними теоріями, є:

1. *Покарання – це відплата* за злочинну провинну дію (теорія відплати). За іншими визначеннями, що відрізняються між собою лише одним нюансом: абсолютна кримінальна теорія заслуженої кари, теорія покараного зла як реакція на інше зло (покарання як репресія), теорія воздання. Ця теорія є спробою не пояснення причини, а виправданям покарання (звідси абсолютна, тобто не прив'язана до мети теорія). Зло покарання виправдано злом дії, що карається законом. Наприклад, покарання злодія – призначення грошового штраф – сприймається як зло. Це за теорією відплати є виправданим, бо втрата власником майна є ще гіршим. Теорія відплати виходить зі збитків, яких зазнала жертва і виправдовує покарання з посиланням на ці збитки.

2. *Покарання – це залякування суспільства* (генеральна превентивна теорія). Ця теорія є спробою причинно пояснити процес покарання, який має за мету недопущення потенційних злочинів до дій, що підлягають покаранню (відносна теорія, покарання як профілактичний захід).

Причому розрізняють відлякуючу дію загрози покарання і пом'якшуючу дію виконання покарання. Поширеним є уявлення, що відлякувати повинна загроза покарання, а виконання покарання повинно підкреслювати серйозність загрози. Під залякуванням розуміють не тільки вплив на злочинця, який зважився на крайні дії, і якого можна відвернути від злочину стимулюванням до можливого покарання (негативна генеральна превентивність). В якості відлякуючого покарання (загроза покарання і виконання покарання) розглядається покарання, яке може зміцнити соціальні звички. Йдеться про «традицієтворну силу» покарання, або про посилення дотримання населенням законів через систематичний процес покарання за певну поведінку (позитивна генеральна превентивність). Генеральна превентивна теорія є також спробою виправдання покарання.

Мета – залякування інших – розглядається як добродійна, позитивна для суспільства мета. Злодія карають як окремого злочинця, завдяки чому якомога менше крадіжок майна буде вчинено іншими. Так само і генеральна превентивна теорія відштовхується від запобігання загрози реальним або можливим жертвам злочинів, і, таким чином, аргументується необхідність покарання.

3. *Покарання – це вплив на злочинця* (спеціальна превентивна теорія). Вплив на злочинця може відбуватися різним чином. У спеціальній превентивній теорії покарання може розглядатися як виховання (ресоціалізація, соціалізація, відновлення в правах члена суспільства) злочинця або як захист суспільства – від злочинця, який піддається вихованню. Отже, в спеціальній превентивній теорії слід розрізняти теорії ресоціалізації і захисту. І це слід підкреслити, бо інколи часом сучасна дискусія схиляється до ототожнення спеціальної превенції тільки з ресоціалізацією. Спеціальна превентивна теорія у будь-якій формі пояснює зрештою покарання виходячи з мети як причини, власне, переслідуючи стримати кожного окремого злочинця від подальших злочинів (рецидиву) (так само відносна теорія – покарання як превенція). Ця мета покарання одночасно слугує і виправданям покарання; вдала ресоціалізація або соціалізація

злочинця, захист у випадку, коли виховання не вдається або безперспективне, буде розглядатись як сприятливий для суспільства результат.

Злодія карають, щоб його самого поставити у такі життєві умови, за яких він не зможе більше чинити злочини. У цьому випадку відправною точкою є загроза, що може виникнути внаслідок можливих злочинів; і спеціальна превентивна теорія як аргумент за необхідність і правильність покарання висуває суспільні негативні наслідки злочину.

У кожному разі в суспільній превентивній теорії закладена можливість колективності, виправдовувати покарання виключно з точки зору його сприятливого впливу на самого злочинця.

4. *Покарання можна досягнути тільки через об'єднання всіх можливих спроб пояснення виправдання* (об'єднана теорія). Ця теорія намагається створити комбінацію з раніше названих виправдань покарання і пояснень покарання, причому основні положення можуть бути різними (суміш абсолютної і відносної теорії; покарання як репресія і превенція).

Злодія карають згідно з однією можливою формою об'єднаної теорії, наприклад, він вкрав майно, і одночасно щоб стримати від крадіжки інших; а також, щоб самого злочинця відвернути від подальших злочинів. І в об'єднаній теорії відправною точкою є можливість загрози злочинів. Виходячи з цього покарання пояснюється і виправдовується. Всі об'єднуючі теорії, що включають спеціальне превентивне вжиття (це є звичайним випадком для об'єднаних теорій), мають можливість пояснювати і виправдовувати покарання з огляду на його позитивний вплив на злочинця.

Дискусія навколо цих теорій була і залишається. Одним із перших, кого зацікавила ця проблема був Сенека. Саме йому належить авторство висловлювання, що розумна людина карає не тому, що вчинено злочин, а для того, щоб злочинців не було у майбутньому. Епоха просвітництва XVIII ст., що інтенсивно вплинула на сучасне кримінально-правове мислення, відкинула метафізичне підґрунтя покарання, яке проглядалося в християнському мисленні, і заснувала покарання, що базується на благодійній меті для суспільства. Вирішальний поштовх для розвитку у цьому напрямку дав у 1764 році Ч. Беккарія у праці «Про злочин і покарання».

Іммануїл Кант (1724-1804 рр.) на противагу просвіті непохитно відстоював теорію відплати. Пізніше найчастіше цитований аргумент Канта звучав: коли пояснюють покарання з огляду корисної мети для суспільства, то перетворюють злочинця на річ, його використовують як засіб для досягнення мети; це є недостойним людини.

Л. Фейєрбах (1775-1833 рр.) заснував теорію генеральної превенції, яка стала відомою під назвою теорії психологічного примусу. Ядром цієї теорії є думка про те, що для запобігання злочинам є дві можливості: можна було б прив'язати громадянина ланцюгом (що неможливо уявити) або постаратися зробити злочин психологічно неприйнятним для громадянина. Завдяки загрозі покарання, серйозність якої має підкреслюватися виконанням покарання, такий психологічний тиск породить відмову від карних вчинків. Виховання або захист мети покарання Фейєрбах вважав неприпустимими; переслідувати такі цілі, вважав він, держава не в силі.

Г. Гегель (1770-1831 рр.) заперечив психологічну теорію примусу Фейєрбаха до сьогодні пам'ятною формулою: Фейєрбах поводить з людьми «не за честю й свободою», а як з собакою, на яку піднімають палку. Гегель вважав абсолютну теорію покарання правильною. Злочин є запереченням права, покарання є запереченням заперечення. Через покарання злочинець «зазнає поваги як чогось розумного».

Карл Біндінг (1841-1920 рр.) формулював після Канта і Гегеля теорію покарання так: «Покарання – це позбавлення прав і правових благ, яке держава накладає на правопорушника з метою сатисфакції за його непоправне злочинне правопорушення, щоб зберегти авторитет порушеного закону. У цьому формулюванні видно основну гіпотезу так званої «класичної школи» кримінального права.

Франц фон Ліст (1851-1919) створив наприкінці XIX століття «сучасну школу» кримінального права. Ця школа дуже різко відкидала абсолютні теорії, що базувалися на вченнях Канта або Гегеля і вимагала зрозумілого спеціально превентивного спрямування кримінального права, а отже орієнтації на ідеї ресоціалізації злочинця, захисту суспільства від злочинця; «Покарання – це превенція через репресію» (так звана «Марбургська програма» від 1882р. з назвою «ідея мети у кримінальному праві», доступна у творах і доповідях фон Ліста). У війні шкіл, розпочатій фон Лістом і його прихильниками (до і після 1-ї світової війни), полемізували між собою абсолютні теорії покарання («класична школа»), представлені Кантом і Гегелем, та теорія ресоціалізації і захисту через покарання («сучасна школа»).

Суперечка закінчилася в двадцятих роках так званим компромісом суперечки шкіл. Цей компроміс є об'єднаною теорією покарання і розглядається як справедлива відплата. В межах справедливо залученого покарання повинне знайти місце для генеральних і спеціально-превентивних міркувань.

Названі тепер дані є лише простими посиланнями на найбільш часто цитовані міркування в суперечці навколо справжньої теорії покарання. Ці посилання повинні визначати простір, в якому рухаються судження; вони повинні викликати інтерес до історії цих теорій.

Важко в цій суперечці теорії покарання віднайти свою позицію. Разом з тим жоден юрист не уникне цих труднощів. Якщо він кримінальний юрист, то мусить визначитися для себе, щоб мати змогу провадити свою діяльність.

Якщо він працює в інших галузях юриспруденції, то повинен переймати актуальний досвід вирішення питань в галузі теорії покарання. Відповідне ставлення до проблем теорії покарання є ознакою політико-правової атмосфери в державі взагалі.

Незважаючи на всі конверсії у певні періоди часу, вдається визначити, яка саме теорія покарання є для політиків і юристів (чи впливових дилетантів) правильною. І не так легко абстрагуватися від пануючої зараз думки щодо теорії покарання. В цілому це виглядає так: З 1871 року до Першої світової війни переважає абсолютна теорія покарання.

Під час Першої світової війни знаходимо в теорії і практиці суміш з теорії відплати та генеральної превентивної теорії. В період Веймарської республіки у Німеччині та УНР в Україні на передньому плані теоретичної і практичної роботи знаходиться об'єднана теорія, проте теорія ресоціалізації через покарання завойовує зростаючі симпатії. Третій рейх починає з теорії відплати – спокутування, і під час Другої світової війни переходить до брутальної теорії залякування. У СРСР домінує спочатку теорія превенції із застосуванням не покарання, а «заходів соціального захисту», а пізніше головною стає теорія ресоціалізації. Після Другої світової війни об'єднана теорія, що сформувалася в результаті суперечки шкіл, з перевагою вчення про відплату оволодіває наукою. У другій половині 60-их років змінюється попередня думка на користь теорії ресоціалізації. Найбільш явне актуальне законодавче визнання цієї теорії закладене в §2 Закону «Про виконання вироку» ФРН (1977 р.), а саме: «Після виконання вироку у вигляді позбавлення волі ув'язнений повинен бути здатним у майбутньому вести життя без злочину, несучи

соціальну відповідальність». Сьогодні видно також ознаки, за якими можна зробити висновок про повернення ідеї відплати; генеральна превентивна теорія, особливо уявлення, що покарання може посилити правовірність населення (позитивна генеральна превенція), знову завоювала великий інтерес. Тривала дискусія щодо інтенсифікації подолання злочинності, підвищення показника розкриття злочинів, посилення «внутрішньої безпеки» через покарання, покарання за «сучасні» форми злочину (господарські злочини, екологічні злочини, організована злочинність, порушення прав інформаційної власності комп'ютерні злочини) та щодо збільшення можливостей покарання за особливо тяжкі злочини є зрозумілою тільки на основі абсолютної теорії покарання і теорії генеральної превентивності.

Впровадження, наприклад, дорогої автоматичної обробки даних у процес попереднього розслідування сприяє суттєвому посиленню прокуратури та поліції, і його не можна пояснити потребою виховання і ч бажанням арештувати якомога більше злочинців. Форсування використання всіх технічних засобів у боротьбі зі злочинністю впливає з більш сильного мотиву, який полягає у використанні техніки для подолання злісних вчинків. §2 Закону ФРН «Про виконання вироку» (п.1) містить визнання ресоціалізації як мети виконання вироку, а у п.2 введеному тільки наприкінці завершення законодавчого процесу 1977 р., визнає генеральну превенцію і захист як рівноцінні цілі виконання вироку («Виконання вироку позбавлення волі служить захистом суспільства від подальших злочинів»).

Стаття 50 «Поняття покарання та його мета» новітнього Кримінального кодексу України, прийнятого 5 квітня 2001 р. і чинного з 1 вересня 2001 р., трактує покарання як справедливий акт правосуддя. Караючи осіб, винних у скоєнні злочинів, суд захищає особисті права та інтереси громадян та інституцій громадянського суспільства і держави. Мета покарання багаточільова: 1) кара; 2) виправлення засудженого; 3) запобігання вчиненню засудженим нових злочинів (спеціальна превенція); 4) запобігання вчиненню злочинів іншими особами (загальна превенція).

Панівна на сьогодні теорія покарання є відправною точкою для формування власного досвіду в області теорії покарання. Кожний кримінальний юрист виробляє власну позицію і оцінку цієї теорії. Її або вже акцентовано (що є зручним і зрозумілим), або доводять у процесі її сприйняття.

Висновки. Таким чином, Кримінальний юрист для пояснення і виправдання своєї діяльності може задовольнитися розумінням панівної теорії покарання. За бажанням він може тримати дистанцію щодо неї. Але в обох випадках він потребує дані, які допомогли б у сприйнятті теорії чи її дистанціюванні.

Список використаних джерел

1. Гарашук М. Цілі покарання і цінності «тюремного закону» / М. Гарашук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3184>.
2. Моральні начала здійснення правосуддя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurisprudence.com.ua/etika-yurista/moralni-nachala-zdijsnennya-pravosuddya.html>.

Черепий П. Н. Философско-правовые концепции объяснения и оправдания наказания

В статье осуществляется классификация основных понятий категории «наказание» и возможность его объяснения и оправдания в системе уголовного судопроизводства. Анализируются основные философско-правовые концепции категории «наказания», начиная от идей Сенеки и заканчивая теоретическими учениями юристов и философов начала XX в. Подвергаются анализу основополагающие теоретические основы нормативно-правовых актов, которые трактуют понятие «наказание».

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, наказание, преступление, философско-правовое учение, система судопроизводства.

Cherepij P. M. Philosophical and legal concepts of explanation and justification of punishment

The article is the classification of the basic concepts of the category of «punishment» and the possibility of explanation and justification of the criminal justice system. The basic philosophical and legal concepts of the category of «punishment» from Seneca's ideas and ending with the theoretical teachings of lawyers and philosophers of the twentieth century. The analysis underlying theoretical basis of legal acts, which treats the concept of «punishment».

Keywords: criminal justice, punishment, crime, philosophical and legal doctrine, the judicial system.

